

הרב אריה לוי

הכנת החקלאים והקהילה לקראת שנת השמיטה

א. הקדמה

אנו עומדים בערב שנת השמיטה, שנה שישית, וכשם שנאמר על יום השישי "והיה ביום השישי והכינו את אשר יביאו"¹, שיום השישי מכין לשבת, כן השנה השישית, ערב שביעית, מכינה לשנה השביעית. "מי שטרם בערב שבת יאכל בשבת"². כך מי שיכין בשנה השישית יאכל בשנה השביעית. לכן מוטל עלינו לחשוב ולתכנן את צעדינו כדי שנוכל לשמור את השנה השביעית כראוי.

הרב קוק זצ"ל כותב: "את אותה פעולה שהשבת פועלת על כל היחיד, פועלת היא השמיטה על האומה בכללה"³. ואם יום השישי הוא הכנה לשבת של כל יחיד ויחיד על מנת לזכות במנוחת השבת, הרי השנה השישית צריכה להיות הכנה של כלל האומה כדי לזכות את כל האומה במנוחת שנת השביעית. אינני בטוח שכבר בשנה זו נוכל לעמוד בכל האתגרים שהשמיטה מציבה בפנינו, אך אין ספק, שבמחשבה ותכנון נכון, אפשר להתקדם ולהוסיף עוד אנשים שיכנסו למעגל שומרי השביעית. כפי שכתב הרב קוק זצ"ל באגרותיו:⁴

ואם בשמיטה אחת לא נוכל להפיק את כל חפצינו, נשמח בכמה שתמצא ידינו לייסד את יסוד קדושת הארץ, ונקוה שבכל שמיטה ושמיטה תוסיף האגודה חיל, וכל מה שהיא תוסיף אומץ תגדל הכבישה ליסוד קדושת המצוה, ויתקלס עילאה בקדושת שבת לה' על אדמת קודשו.

המגמה צריכה להיות שהשמיטה לא תהיה מצווה המוטלת על מגזר מסוים בציבור הישראלי אלא תהיה מצווה המוטלת על כלל האומה. עלינו לגרום

1. שמות טז, ה.

2. עבודה זרה ג ע"א.

3. שבת הארץ א, הקדמה, עמ' 64.

4. אגרת רפט.

למרב האנשים להיות משומרי השמיטה. החקלאים, עובדי אדמת הקודש, יזכו בשמירה וקיום מצוות השביעית, וגם אנשי העיר, הקונים תוצרת חקלאית, יחזקו את ידי שומרי שביעית. על ידי זה יהפכו כולם להיות גיבורי כוח' שומרי שביעית ויקרבו את הגאולה השלמה.

ב. הגבלות בביצוע מלאכות לאחר היתר המכירה

בעולם נהוג לחשוב שעל ידי 'היתר המכירה' כל עבודות האדמה מותרות. גם החקלאי בטוח שעל ידי מכירת אדמתו לגוי מותר לו לעשות כל מלאכה כרגיל. אך לכך התנגדו כל הרבנים. אפילו מרן הרב קוק זצ"ל שחיזק את היתר המכירה, יצא בתוקף נגד מחשבה זו, ואלו דבריו:⁵

המעוות של העבודה הקרקעית שהיא נעשה בקרקע של ה"קרן הקיימת לישראל", הוא רק מה שהם עושים על דעת עצמם, ולא באו לשאול שום שאלה, אי אלה הן העבודות המותרות להיעשות אחר המכירה על ידי ישראל ואיזה מהן הכרח הוא שיעשו על ידי נוכרים, ולא הציעו לפני כלל את העניין... וכל זה שייך כשבאים לשאול בתורה, אבל כשעושים את העניין חול ומתנהגים כשאר השנים, בלא שום הרצאת דברים לפני מורה דת ותורה, זהו חילול דת תורתנו הקדושה על ידי קניין האומה בארץ הקודש, שאנו חייבים למחות על זה בכול עוז.

מדברי מרן הרב קוק זצ"ל אנו לומדים שגם לאחר המכירה לא הכול מותר ואסור לנהוג בשנת השמיטה כבשאר השנים. חייבים להתייעץ עם מורה הוראה על כל דבר, ומי שחושב שבשנת השמיטה מותר הכול - הרי הוא מחלל את ה', ועלינו למחות נגדו בכל עוז.

וכן כתב:⁶

אבל איך נבוא להינצל מאיסור של תורה, צריך אני לבאר סדרן של דברים. התוכן הפשוט הוא, שמאחר שלפי רוב הראשונים אין לנו מלאכות האסורות מן התורה בשביעית, כי אם חמש או ארבע דהיינו זריעה, זמירה, קצירה ובצירה לכל הדעות, והחמישית שהיא חרישה במחלוקת היא שנויה... לזאת עלינו להשתדל שכל זמן שיש עוד הכרח לקיום הישוב לבקש צדדי היתר בענין השביעית שעל כל פנים אלה

5. אגרת שד.

6. אגרת רפט, וע"ע במבוא לשבת הארץ, "משפט כהן" (סי' עא), אגרת רלב, אגרת קעז, אגרת רפז, וע"ע באגרת תקנה.

חמשת המלאכות או לפחות כשהדחק גדול הרבה ארבעה מלאכות, לא יעשו על ידי ישראל כי אם על ידי פועלים נכרים.

הדברים מפורשים בכתבי הרב קוק שאין להתיר מלאכות דאורייתא על ידי ישראל. הרב מתבטא במילים חריפות נגד אלו העושים אחרי המכירה מלאכות דאורייתא בשמיטה. "שעושים את הענין חול ומתנהגים כשאר השנים, זה חילול דת תורתנו הקדושה"⁷, "חלילה וחלילה שלא להתיר כי אם מלאכות דרבנן על ידי ישראל..."⁸.

ואם יבוא מישהו ויטען שהרב קוק החמיר יתר על המידה, הבה נעיין בדברי המתירים הראשונים, שפסקו לפני הרב קוק, ונגלה שהם דרשו שכל המלאכות ייעשו רק על ידי נוכרי ולא חילקו בין מלאכה מדאורייתא למלאכה מדרבנן.

בכתב ההיתר הראשון שידוע לנו, שנכתב לקראת השמיטה תרמ"ט על ידי הרב ישראל יהושע מקוטנא, הרב שמואל מוהליבר מביאליסטוק והרב שמואל זנוויל מוורשא אנו מוצאים⁹:

ואם נאסור עליהם לשדד את האדמה ולתקן הכרמים, תושם הארץ ותיפוק מזה חורבן הקולוניות (המושבות), חלילה, וכמה מאות נפשות ימוגו ברעב, חלילה, על כן להצלת נפשות והצלת יישוב הארץ, הצלת הגוף והצלת ממון - מצאנו היתר על שנה זו שנת תרמ"ט... ואז כאשר יימכרו הנ"ל על פי שטר כזה, יהיה מותר לעבוד את האדמה בכל צורך הן בשדות הן בכרמים, ממילא מובן שאותם הקולוניאליסטים שהם בעלי יכולת ושיכולתם לשכור פועלים נכרים **לא יעשו בעצמם עבודה האסורה בשביעית**, אבל העניים אשר אין ביכולתם לשכור פועלים נכרים יעשו מלאכה בעצמם. אבל דווקא על פי בי"ד שבירושלים שירו אותם על פי **שאלתם המלאכות המותרות להן והמלאכות האסורות**.

נמצאנו למדים שגם במסגרת היתר המכירה מרן הרב קוק זצ"ל ושאר הפוסקים אסרו לעשות מלאכות האסורות מדאורייתא אלא אם כן ייעשו על

7. אגרת שד.

8. מבוא ל"שבת הארץ" סי טו.

9. מתוך "ספר השמיטה" לרב יחיאל מיכל טקוצ'ניסקי (עמודים סו-סז), וכן כתב גם הגרי"א ספקטור מקובנא ב"ספר השמיטה", וע"ע ב"מעדני ארץ" לגרש"ז אויערבאך.

ידי גוי. יש, אם כן, לתת הנחיות ברורות לחקלאים, ורק חקלאי שיעמוד בתנאי ההיתר יקבל תעודת הכשר לתוצרתו.

ג. מצוות אכילת פירות שביעית

לעניות דעתי, המגמה הכללית צריכה להיות צמצום ההזדקקות בהיתר המכירה, עד כמה שאפשר.

הרב זאב ויטמן שליט"א, רבה של תנובה, הציע בספרו¹⁰ שבמקום מכירה כללית תתבצע רק מכירה בחלקות ספציפיות שבהן יינתן היתר הלכתי לזרוע בשמיטה בהתאם להחלטת ועדת השמיטה.

כדי לצמצם את הצורך במכירת קרקעות לגוי, הרב ויטמן מביא אפשרויות שונות שיהיו חליפין למכירה, כגון זריעת חיטה, חציר, שעורה (תבואת חורף) לפני ראש השנה של השמיטה, וכן הקדמת זריעת תפוחי אדמה, בצל וגזר לפני ראש השנה של השמיטה. זריעת עגבניות, חסה, מלפפונים ושאר ירקות עונתיים תבוצע במשך כל השנה במצע מנותק.

בעלי פרדסים ומטעים שתוצרתם אינה משווקת לחו"ל יצטרפו לאוצר בית דין, ולא יצטרכו למכור את מטעיהם לגוי. בכך נגיע למצב שרוב אדמות ישראל לא יהיו מכורות לגוי. רק חלק קטן מהחלקות, שלא ימצאו לו פתרון אחר, יימכרו לגוי במסגרת היתר המכירה.

הציבור הרחב אינו יודע מהי חשיבות אכילת פירות שביעית שנמכרים על ידי אוצר בית דין. החשיבות נחלקת לשני חלקים:

(א) מצוות אכילת פירות שביעית.

(ב) חיזוק ידי החקלאים שומרי השביעית על ידי אכילת פירותיהם.

האם יש מצווה באכילת פירות שביעית? הרמב"ן¹¹ כותב **שיש מצווה באכילת פירות שביעית** וזו לשונו:

וזו שאמרה תורה בפירות שביעית 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה'... ונכפלה זו המצוה באומרו יתעלה 'ואכלו אביוני עמך', שלא אמר לאביוני עמך תעזוב כאומרו בלקט ושכחה, אבל לשון אכילה מזכיר הכתוב בכל מקום.

10. "שמיטה ממלכתית", עמ' 48-49.

11. השגות הרמב"ן לספר המצוות, מצוות עשה ג.

הרמב"ם לא הזכיר בשום מקום שיש מצווה באכילת פירות שביעית, ואומר ר' יצחק ליאון בעל 'מגילת אסתר'¹²:

"נראה לי כי מה שלא מנאה [=מנה אותה] הרב [הרמב"ם] הוא לפי שמה שדרשו חכמים לאכלה ולא לסחורה אין פירושו שיהא מצווה באכילתם, רק לאכלה הותר להם ולא לסחורה".

אם כן, מסקנת הרב ליאון שלדעת הרמב"ם אין מצווה באכילת פירות שביעית.

ה'חזון איש' כתב¹³ את דעת הרמב"ן: "ואף לרמב"ן ז"ל בהשגותיו שמנה אכילת פירות שביעית מצוות עשה, מכל מקום לא עבר בעשה אם לא אכלן, אלא חיסר מצווה וגם יש בו עוון של בזיון קודשים".

וכן הרידב"ז בספרו "בית הרידב"ז"¹⁴: "המפסיד פירות שביעית עובר בעשה גמורה לדעת הרמב"ן". ובהמשך (בס"ק י"ח) כתב:

וכן הסוחרים ידביקו פתקאות על כל בקבוק שהוא יין של שביעית... ואז יהיה מצווה על כל ישראל לקנות יין קידוש והבדלה וד' כוסות ועל כל כוס של ברית מילה דווקא מיין של ארץ ישראל, ויקדשו על יין של שביעית יותר מן שאר היינות.

ובחוברת "מעין"¹⁵ כתב הרב יונה עמנואל:

בשמיטה תשמ"ז פרסמו מו"ר הרב שלמה זלמן אויערבאך והרב יוסף אלישיב - **שיש מצווה לשתות יין של אוצר בית דין** ממשקים שומרי שביעית שהרי לפי כמה ראשונים מקימים מצווה באכילת פירות שביעית.

מכל זה למדנו שרצוי לאכול דווקא פירות שביעית, ולא לחפש פירות משדות גוי ולא משדות שנמכרו לגוי בהיתר מכירה, שפירותיהם יצאו מכלל קדושת שביעית. ואל לו לאדם לחשוש ולומר "לא אקנה פירות שביעית מגודל קדושתן, שמא לא אדע להתנהג עמן כראוי?" - שלא ניתנה תורה למלאכי השרת. מצוות השמיטה ניתנה לנו מידי בורא עולם כדי שנאכל פירותיה,

12. מגילת אסתר על השגת הרמב"ן (מצוות עשה ג)

13. חזו"א שביעית סי' יד ס"ק י.

14. הלכות שביעית (פ"ה ה"ה), ועיינו עוד בהקדמה לספר, ד"ה "ע"כ אחינו ב"י המצפים לביאת משיחנו".

15. "מעין", ניסן תשמ"ז.

ובאכילת פירות שביעית נזכה במצוות אכילתם, לדעת אלו הסוברים שיש מצווה בכך. **ולכולי עלמא נזכה לחזק ידי שומרי שביעית** "גיבורי כוח".

לצערנו, לא כך הם פני הדברים. חוג דתי מסוים מקפיד לקנות אך ורק תוצרת ערבית (נוכרית) וחוג דתי אחר קונה אך ורק מ"היתר המכירה" **ואותם "גיבורי כוח" נשארים עם תוצרתם בביתם ואין קונה לסחורתם**. והראיה שבשמיטה בשנת תשמ"ז היו מְשָׁקִים מסוימים שלא נזקקו להיתר מכירה וזרעו תפוחי אדמה לפני השמיטה, ומְשָׁקִים אחרים זרעו בצל לפני השמיטה, וירקות אלו נבטו קודם השביעית כדין. חקלאים אלה יכלו לספק סחורה עד לאחר פסח תשמ"ז, ומסרו סחורתם לידי אוצר בית דין. אבל כשרצו למכור את יבוליהם – **לא נמצאו די קונים, וחלק מהיבול ירד לטמיון**. כן היה גם בשמיטה שלאחריה עם יבול הגזר של הקיבוצים טירת צבי ושדה אליהו.

ד. הכנת תשתית במשך שש שנות עבודה ליכולת קיום מצוות שביעית כהלכתה

חקלאי הרוצה לשמור שמיטה כהלכתה ולא רק להסתמך על היתר מכירה, אינו יכול להרוויח כמו בשנים רגילות. לכן יש לדאוג לו שלא יפסיד יתר על המידה ושלא יגיע חס וחלילה להתמוטטות כלכלית. צריך לדעת שחקלאי שומר שמיטה חייב להשקיע כספים רבים יותר מאשר בשנה רגילה. למשל, בהכנה לזריעה המוקדמת, בתוספת השקיה ובתוספת ריסוסים בגידולים שניתן לזרוע אותם לפני ראש השנה. זריעה מוקדמת באלול דורשת השקיה גם בחודשים תשרי וחשוון כי ברוב השנים חודשים אלו אינם גשומים אלא חמים. בימים חמים המזיקים רבים ולכן צריך להשקיע גם בריסוסים רבים נגדם. לעומת זאת, אדם שזורע בכסלו חוסך הוצאות אלו.

חקלאי שפרנסתו בגידולי קיץ כגון תירס ודורה – אינו יכול לגדל גידולים אלו בשמיטה בלי להסתמך על היתר המכירה. כותנה נחשבת אמנם לגידולי קיץ, אך ניתן להפכה לגידול רב שנתי אם ישקיעו בכך משאבים. ולכן הוצאותיו של חקלאי המגדל כותנה לקראת השמיטה יהיו גבוהות מהוצאותיו של חקלאי אחר.

ירקות ניתן לגדל במצע מנותק, אבל הכנת מצע כזה דורשת השקעה כספית גדולה וחקלאי שלא יקבל תמיכה כספית – לא יוכל לעמוד בה. לעתים גם מי שמוסר את יבולו לאוצר בית דין מגיע לידי הפסד, כפי שהזכרנו לעיל.

לכן צריך להקים קרן עזרה לכל אותם חקלאים, אך עדיין לא ראיתי קרן גדולה שתוכל לפצות את החקלאים שומרי השמיטה כראוי.

ואם יבוא אדם ויאמר שמי שרוצה להחמיר ולא להסתמך על היתר המכירה, שלא ידרוש זאת מן הצדקה, אין טענתו נכונה. לא כך חשבו גדולי ישראל ולא כך חשב מרן הרב קוק זצ"ל. כך כותב מרן ב"אגרות ראייה"¹⁶:

ודאי ראוי לנו להתאמץ לקרוא בקול גדול לאחינו, נוצרי התורה ומצוות באהבה, **שירימו תרומה לחזק את ידי השובתים בחריש ובקציר**, וכאשר חפץ ה' בידינו יצליח. תהי בזה אתחלתא גדולה וטובה להחל השרשת מצוות שבת הארץ בקרב עם ה' עובדי אדמת הקודש.

הרב קוק הבין שאין אפשרות שכולם יוכלו לשמור שמיטה בבת אחת, אבל קיווה שבזכות האגודה שאספה כסף לשומרי השמיטה, וברצון הטוב של החקלאים והפועלים, יתרחב מעגל שומרי השביעית כהלכתה בכל שמיטה ושמיטה, ויתווספו יותר ויותר חקלאים שלא מפקיעים מצווה חשובה זאת.

סיכום

- א. המגמה הכללית צריכה להיות צמצום היתר המכירה, עד כמה שאפשר.
- ב. יש להנחות את החקלאים שמעבדים את שדותיהם על פי היתר המכירה שלא לעשות מלאכות דאורייתא על ידי ישראל אלא על ידי נוכרי.
- ג. רבני העיר והשכונות צריכים לדרוש מהציבור העירוני הדתי שיחזקו את שומרי השביעית, וידאגו שבשכונתם תיפתח חנות ירקות ופירות שבה ימכרו פירות וירקות מאוצר בית דין וממצעים מנותקים, ובמידת הצורך תוצרת היתר מכירה.
- ד. עלינו להקים אגודה שתדאג לכל הנפגעים כלכלית מהשמיטה. אגודה זו צריכה לאסוף כסף למען שומרי השמיטה במשך שש שנות העבודה, ולתת לחקלאים הלוואות או מענקים, לפי ראות עיני אנשי האגודה, ערב השביעית, כדי שיוכלו לתכנן את עבודות אדמתם לפני השמיטה. כמו כן יפוצו חקלאים ופועלים שהפסידו בגין השמיטה.

כך נוכל להאחיב את השביעית על כולם. מתוך שמירת השמיטה "אז תרצה הארץ את שבתותיה" נזכה שהקב"ה יאמר "את הארץ אזכור", ויביא לנו במהרה את הגאולה השלמה.

16. אגרת קצו.

השמיטה - דמיון בין זמן בריאת האדם לימות המשיח

(גבעת שאול, פרשת בהר)

זמן הראשון אשר בו ברא ד' את האדם, קודם קללתו וכו' - עליו ראוי להתאנח ואליו ראוי להשתוקק, כי בו היה נחת-רוח לאלקים ולאנשים, כל שכן וכל שכן כאשר ינחמנו עוד אלקים, בהשיב אותו אלינו - שנחכה ביתר עוז אליו. ולבעבור לא יסור הזמן המאושר ההוא מתוך זכרוננו, על כן צונו השי"ת על שנת השמיטה, להיות הכל הפקר, יען הוא דמיון מועט לזמן הטוב ההוא, כי בו לא יקויים "בזעת אפך תאכל לחם", יען תשבות הארץ שבת לד' ולא יגעו ולא יעפו ויאכלו לשבעה. ועוד: כי בו, כבימים הראשונים "קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו", הכל בשוה כאשר בתחילה, שנאמר: "לך ולעבדך ולאמתך לשכירך ולתושבך הגרים עמך" ויותר מזו - כי אף בעלי-החיים יאכלו עמנו, כדכתיב "ולבהמתך ולחיה", דמיון שוה לזמן הבריאה ולמה שעתיד להיות.

... "וגר זאב עם כבש" - כבר נראה כן בימי אדם הראשון ובתחילת הבריאה, וכבר ידענו בבירור כי נתקללה האדמה בקוץ ודרדר, וקדם לכן לא היו כן, ולא היו החיות טורפות וכו' ולזיכרון העבר ולתאוות העתיד, בשלמות הגדול הזה, ציוה השי"ת בשנת השמיטה המורה על זמן הבריאה וזמן המשיח - "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול" וכו' כי הוא כמו יעוד, רוצה לומר: אם תעשה את הדבר הזה, יבוא אותו הזמן אשר הבהמות והחיות יאכלו ביחד וכו' כי במה שיפקירו הכל בשנת השמיטה לבהמות ולחיות, הוא אות וסימן למה שהיה ויהיה, כי לא יאכלו עוד לחם בזעת-אפם והחיות לא יזיקו ולא ירעו עם הבהמות, ולכן מי שישמור המצוות המורות על ככה יזכה לענינים האלה בפועל.